

DRUŽBENA ODGOVORNOST Z USTVARJALNIM SODELOVANJEM NAMESTO NEOLIBERALNE KRIZE¹

Povzetek. Enostranskost je nevarna, je tudi osnovni vir sedanje družbeno-gospodarske krize. Načela in metode neoliberalizma ne kažejo poti iz krize, saj so jo povzročile. Družbena odgovornost jo kaže, a kot zapletena netehnološka inovacija, ki odpira pot od enostranskosti k zadostni in potrebni celovitosti z medstrokovnim ustvarjalnim sodelovanjem brez zlorabe vpliva. Tudi finančna, gospodarska in družbena kriza, ki se je, potem ko je nastajala desetletja, pojavila leta 2008, je posledica enostranskosti, ki škodi odnosom in zahteva celovitost, zato sodelovanje. Vsi smo soodvisni in vsi potrebujemo inovacije, a ne le tehnično-tehnoloških, ki so sicer zapletene, a manj kot inovacije vrednot/kulture/etike/norm celovitega obnašanja – npr. za prehod od zgolj ekonomske ozke specializacije na njeno dopolnitev z etiko soodvisnosti in ekonomiko ustvarjalnega sodelovanja za zadostno in potrebno celovitost. Te lastnosti ljudi in poslovanja družbena odgovornost omogoča, neoliberalizem pa ne.

Ključni pojmi: družbena odgovornost, enostranskost, netehnološka inovacija, kriza, neoliberalizem, sodelovanje, zadostna in potrebna celovitost, zloraba vpliva

Izbrani problem in vidik obravnavanja

Kriza 2008- se ni začela, ampak se je samo pojavila na finančnem področju v ZDA, začela pa se je z dejstvom, da se prevlada enostranskega namesto primerno celovitega obnašanja ne da odpraviti niti zgolj z delovanjem trga niti zgolj z delovanjem državnih in meddržavnih organov; naddržavnih

* Dr. Matjaž Mulej, zaslužni profesor Univerze v Mariboru; Anita Hrast, univ. dipl. komunikologinja, direktorica IRDO Inštitut za razvoj družbene odgovornosti.

¹ Prispevek temelji na raziskavi, ki jo podpira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS kot temeljni raziskovalni projekt: 1000 - 09 - 212173.

pravnih organov pa svet žal nima (Martin, Murphy, ur., 2009). Enostransko namesto družbeno odgovorno obnašanje pač vodi v monopole, in s tem v podrejanje, odvisnost in odpore zoper monopole in z njimi povezano zlorabo vpliva vse do stavk, uporov, terorizma in vojn. Med monopolisti – državnimi ali poslovnimi ali znotraj organizacij – pa vodi v domišljavost, da je možna neodvisnost, namesto soodvisnosti. Ker monopolisti pogosto tudi izkoriščajo odvisne, smo ljudje razvili željo biti neodvisni od drugih. Hkrati pa smo ljudje v tisočletjih svojega razvoja ustvarili toliko vednosti (odgovorov na vprašanje: kaj in zakaj?) in znanja (odgovorov na vprašanje: kako in zakaj?), da se je vsakdo nujno omejil na eno izmed številnih poklicnih specializacij.

Zato je vsakdo enostranski, nihče celovit. To pomeni, da ne moremo biti – razen pravno – več neodvisni, saj nam narava življenja in dela ter ekonomika ozke specializacije narekujejo soodvisnost: »Jaz potrebujem zaradi razlik med mojo in tvojo specializacijo in naravo tebe in ti mene.« In etiko soodvisnosti. Enako je iz drugih naravnih razlogov, kot so starost, spol, razporejenost naravnih virov po območjih ipd.

Neoliberalizem je soodvisnost in celovitost pustil ob strani (Fištravec, Naterer, ur., 2010), četudi ju je Adam Smith cenil (Smith, 2010). Podobno je neoliberalizem nasprotoval družbeni odgovornosti (DO), žal (EU, 2001, 2006a, 2006b; Hrast idr., uredniki, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011; ISO, 2010; Mulej, Hrast, ur., 2010; Toth, 2008).

DO ni nujno dovolj, saj moralni pritisk ne deluje dovolj močno, če za vplivne, npr. menedžerje, ne velja, da so njihove plače idr. odvisne od dolgoročnega uspeha, ne kratkoročnega (Roubini, 2010); tako kritizirana praksa – v besedilu ameriškega ekonomista – je tudi znamenje dosedanje prevlade enostranske prakse.

Kratek povzetek vsebine ISO 26000 o družbeni odgovornosti (DO)

Mednarodna organizacija za standardizacijo (ISO) je 1. novembra 2010² objavila standard za družbeno odgovornost ISO 26000 (ISO, 2010). Naniza več vsebinskih tematik DO kot dokumenti Evropske unije iz zadnjega desetletja (EU, 2001; EU 2006 a, b). Vsebine so naslednje: 1. upravljanje organizacij, 2. človekove pravice, 3. delovna razmerja, 4. naravno okolje, 5. poslovne prakse, 6. odjemalci, 7. širša družba. Še bolj bistvena novost sta dva skupna imenovalca DO: 1. celovitost in 2. soodvisnost.

V bistvu gre za nasvet, naj ljudje (kot osebe ali kot organizacije, ki so seveda orodja ljudi), kadar so vplivni, ne ravnajo enostransko in izkoriščevalsko, torej ne zlorablajo svojega vpliva, ampak naj bodo pošteni. In gre za

² <http://www.iso.org/sites/iso26000launch/index.html>

priznanje, da izvira uspeh pri preseganju obveznosti, katere nalaga zakonodaja, na raven DO, iz prehoda od samozadostne ozke specializacije na ustvarjalno sodelovanje specialistov – na priznanje, etiko in prakso soodvisnosti med različnimi specialisti, da bi dosegli zadostno in potrebno celovitost.

Torej je DO družbeno-ekonomska invencija (t. j. nova obetavna zamisel), ki naj postane inovacija (t. j. nova korist uporabnikov invencije v praksi), ker je celovitost na osnovi soodvisnosti pri vseh sedmih temah iz ISO 26000 pogoj za obstoj človeštva sedanje generacije.

Nekoliko podrobneje bomo o tem razpravljali v nadaljevanju.

Ekonomika specializacije in ustvarjalnega sodelovanja hkrati – del podlage za družbeno odgovornost (DO) kot pogoj za preživetje

Sedanja gospodarska kriza, ki se enostransko in površinsko kaže kot finančna, a je v resnici družbena in dolgoročna, saj posega v temelje gospodarjenja in življenja, potrjuje, da so nenehne inovacije neogibne. Še več: razrešiti se kriza ne da zgolj s tehnološkimi inovacijami, ampak so še veliko pomembnejše inovacije vrednot/kulture/etike/norm (VKEN) in obnašanja (Potočan, Mulej, 2007; Nedelko, 2011). Le-ta mora iti v smeri k DO, saj usmerjajo uporabo sposobnosti in pripomočkov. ISO 26000 (ISO, 2010) njene vsebine opredeli povsem sprejemljivo, četudi (za zdaj in žal) kot neobvezne lastnosti vplivnih ljudi in njihovih organizacij. DO se torej preslabo uresničuje, a je nujna novost, ki je ponekod že inovacija, a še prerediti; sicer dokumenti ne bi bili potrebni. Odjemalci v tehnološko in ekonomsko najbolj razvitih območjih sveta vse bolj cenijo DO dobaviteljev česar koli že več let, tudi pred krizo 2008; njihova podpora družbeno odgovornim dobaviteljem hitro raste (Gerzema, 2010). Kaže, da pada tudi odstotek ljudi, odvisnih od kupovanja (Zgonik, 2011): v ZDA jih je pod šest odstotkov, v Nemčiji za dober odstotek. Ljudje so kot odjemalci inovirali svoje VKEN in navade. Odmikajo se od neoliberalizma z njegovim enostranskim pojmovanjem in podleganjem navideznim potrebam (»greed«) k več celovitosti in soodvisnosti.

Če bo večina ljudi do inovacij VKEN v smeri k DO še dalje nepozorna, bomo še dalje uničevali pogoje za naslednje generacije in vsaj delno tudi svoje, ker bomo še dalje prešibko upoštevali dejstvo, da VKEN bistveno usmerjajo uporabo znanja, vednosti in zunanjih virov za zadovoljevanje potreb ljudi. Dosedanje neoliberalne VKEN premalo upoštevajo, da je celovitost obnašanja nujna za celotnost izidov dejavnosti namesto spregledov, ki so posledice enostranskosti. Zaradi omejevanja na specializacijo povzročajo težave, vse do sodobne – a doslej prikrivane – ogromne zadolženosti (tudi) tako imenovanih razvitih držav, osebnih, poslovnih in družbeno-ekonomskih kriz, tudi globalnih, in lokalnih ter svetovnih vojn. Neoliberalna ekonomska teorija je zato zrela za v zgodovino.

Trg je nujen, a mora izpolnjevati pogoje A. Smitha za svoj obstoj in delovanje, katerih neoliberalna ekonomska teorija ne omogoča, ampak jih onemogoča:

- popolno osebno odgovornost lastnikov podjetij,
- nobenih monopolov,
- nobenega ločevanja pravic od obveznosti (npr. z delniškimi družbami in družbami z omejeno obvezo),
- lokalno gospodarstvo (Toth, 2008).

Dopolnjuje ga država s pravnim redom, ki ščiti celovitost pred enostranskostjo lastnikov podjetij in vseh drugih občanov in njihovih organizacij. Te neoliberalna ekonomika ne vsebuje.

Tudi nenehna gospodarska rast brez hudih posledic za naravno okolje - in s tem za preživetje ljudi - ni mogoča z neoliberalno ekonomiko (Hamman idr., 2010; Stern, 2006; 2007). Cen pač ni mogoče zniževati za vsako ceno; da so posledice postale predrage, kažejo tudi podatki o državah, ki so po skoraj vsem svetu na robu bankrota. To je vidna posledica enostranskega obnašanja, dolgega desetletja, ki je povzročilo navidezno uspešnost družbeno-gospodarskega razvoja, saj je nakopičilo ogromne dolgove, npr. za obnovo naravnih življenjskih razmer (Božičnik, 2007; Božičnik idr., ur., 2008; Božičnik, Mulej, 2010).

Specializacija se je že davno sicer pokazala kot ekonomična, in zato z nekimi vidiki smiselna. Tudi A. Smith piše o prednostih delitve dela (Smith, 2010; Ženko, 1999). Ekonomika ozke specializacije spada med bistvene vire konkurenčnosti, a vodi hkrati tudi v nevarno enostranskost. Zato ne smemo pozabiti na sodelovanje specialistov, zlasti interdisciplinarno in ustvarjalno, ne le rutinsko. Specializacija in enostranskost brez dovolj interdisciplinarnega sodelovanja sta tudi med bistvenimi viri sedanje finančne, širše gospodarske in družbene krize sodobne človeške civilizacije, ki se je v zelo vidni obliki pokazala v letu 2008. Ta kriza je znova pokazala, da je, zato da bi človeštvo ohranilo sedanjo civilizacijo, nujno uveljaviti - vsaj pri odločanju in pripravi nanj - ravnanje ljudi, skladno z zakonom zadostne in potrebne celovitosti (Mulej, Kajzer, 1998) s pomočjo dialektičnega sistema vidikov (Mulej, 1974; Mulej idr., pred izidom) namesto enostranskega odločanja po npr. zgolj bančnih in podobnih finančnih merilih brez človeških, proizvodnih, ekoloških, DO itd. (Gorenak, Mulej, 2010; Krt, 2010; Rop, 2011; itd.).

To velja zlasti glede odločilnih vprašanj in tistih med njimi, ki spadajo med posebno žgoče probleme in skupne, t.j. družbene interese ljudi. To so zlasti:

- enakost pogojev za udeležence globalnega gospodarstva,
- zdravje,
- mir,

- zdravo naravno in izdelano okolje,
- pravno in praktično zagotovljena enakopravnost brez zlorabe položaja v korist najbolj vplivnih ter odpora in upora zlorabljenih zoper tiste z največ (tudi neupravičene) koristi, vse do terorizma itd.

Tako enostranska težnja po dobičku za vsako ceno onemogoča dobiček, ker je vsaj na daljši rok cena njenih posledic zelo visoka, vse do vojn in njihovih grozljivih posledic, uničenih naravnih življenjskih razmer itd.

Sodelovati je mnogim specialistom očitno težko, a prenesti uničevalne posledice ne celovitosti ravnanja je še težje, vendar so žal vidne manj kratkoročno. Kriza 2008– je jasen zgled takih posledic enostranskosti. Je posledica neoliberalnega dajanja popolne prednosti enostranskosti, katere trg – ker ne more biti popoln, ampak monopoliziran – (žal) zmore spremeniti v zadostno in potrebno celovitost. Za najbolj vplivne akterje svetovnega dogajanja tržni zakon nevidne roke ne velja, ampak velja »fevdalni kapitalizem«, ne tržni (Estulin, 2008; Fleissner, Wanek, ur., 2008; Goerner idr., 2008; Mulej, 2010; Rop, 2011; itd.).

Ker se problemi ne dajo uspešno reševati s prijemi in z miselnostjo, zaradi katerih so nastali, je treba ustvariti nove rešitve (Einstein, v: Thorpe, 2003). Tako spada med taka vprašanja, probleme in interese zagotovo tudi sodelovanje medsebojno različnih specialistov v inoviranju oz. v smiselnem Schumpetrovem jeziku: v IIDP (invencijsko – inovacijsko – difuzijske procese), zlasti tistih, ki niso zgolj ozko tehnično-tehnološke narave.

Praksa je pokazala, da so pri vsej svoji spoštovanja vredni zapletenosti tehnično-tehnološki IIDP še najmanj zapleteni od vseh 40 tipov IIDP/inovacij:

- po posledicah so korenite ali drobne;
- po delovnih odnosih spadajo v službeno dolžnost ali pa ne;
- po vsebini prenavljajo:
 - poslovni predmet;
 - tehniko in tehnologijo, torej posamične pripomočke in postopke dela;
 - organiziranje dela in sodelovanja na procesni podlagi, ne po podrejanju;
 - upravljanje, da postane namesto enostranskega ukazovanja sodelovanje;
 - poslovno sodelovanje z zunanjimi poslovnimi partnerji;
 - proces vodenja, da uresničuje celovitost namesto enostranskosti;
 - metode dela in sodelovanja, da aktivirajo ljudi za IIDP;
 - VKEN, da čustveno podpirajo in usmerjajo uporabo znanja v IIDP;
 - naše navade, da IIDP in zakon zadostne in potrebne celovitosti postane običajna praksa;
 - navade drugih, da IIDP in zakon zadostne in potrebne celovitosti postane običajna praksa tudi pri njih.

Netehnološke inovacije torej preganjajo enostranskost. Dojete in obvladane naravne zakonitosti je mogoče upravljati/obvladati tudi enostransko, četudi je nevarno, a še bolj nevarno je enostransko inovirati lastnosti ljudi. Če se omejimo na tehnično-tehnološke IIDP, tvegamo tisto, na kar je Einstein opozoril: odlična sredstva, a zmedene, nejasne cilje. Zato potrebujemo in (naj) uporabimo DO namesto enostranskosti.

Med posledice enostranskega obnašanja spada tudi šibko zavedanje, kako so IIDP zapleteni – in hkrati neogibni, in zavedanje, da jih brez interdisciplinarnega, tudi mednarodnega ustvarjalnega sodelovanja ni mogoče dovolj uspešno obvladati (Kidd, 2008). Zapletenost IIDP je jasno vidna iz praktičnih podatkov, da uspe manj kot ena od tri tisoč zamisli postati inovacija (Derrickson idr., 2010), samo eden od stotih ameriških patentov in samo štiri od uradno sprejetih projektov IIDP (citirano v Mulej, Hrast, ur., 2010). Del slike, zakaj je tako, je viden iz primera obvladovanja znanja s fazami/vidiki 5I »integracije, imaginacije, involviranja, intelekta in intervencije« (Nakamori, 2010), t. j. povezovanja, domišljije, vključevanja, dojemanja in ukrepanja: vse je treba obvladati, da bi uspeli, brez enostranskosti.

Kako nevarna je enostranskost specialistov brez sodelovanja, je jasno vidno tudi iz sedanje – zelo šibke – možnosti človeštva, da preživi, ne da zelo kmalu ogromno investira v IIDP glede svojega naravnega okolja (Božičnik, 2007; Božičnik idr., 2008, Ećimović idr., 2002, 2007; Ećimović, ur., 2008; Ećimović in Mulej, 2008; Hamman idr., 2010; Stern, 2006, 2007; itd). Znova smo pri DO kot pogoju za preživetje, kajti skrb za naravno okolje je del DO (ISO, 2010).

Doseganje zadostne in potrebne celovitosti s pomočjo ustvarjalnega sodelovanja med specialisti različnih in medsebojno dopolnilnih strok je pogoj, da se DO uresničuje, če je enostranskost vir problemov, zaradi katerih je DO nujna. Metode, kot sta USOMID³ (na osnovi dialektične teorije sistemov) in 6 klobukov razmišljanja, smo objavili drugod. Zato tukaj za to ne bi trošili prostora. Povzetek je v knjigi (Mulej, Hrast, ur., 2010; 1. ponatis v februarju 2011). Seveda to niso edine metode (Bausch, 2010; EU, 2004; Steiner, 2011).

Družbena odgovornost (DO) je nujen nov družbeno-ekonomski model

Z ekonomskega vidika je v ozadju omenjenih nevarnih in dragih posledic enostranska opredelitev ekonomske teorije, da so naravni viri življenjskih pogojev – zemlja, zrak in voda – brezplačni in na razpolago v neuničljivi kakovosti in količini. (V času Adama Smitha so morda še bili, v času

³ *Ustvarjalno sodelovanje mnogih na inovativnost pri delu.*

prevlade neoliberalne ekonomske teorije, ki Adama Smitha v bistvu zanika, saj pušča ob stran Smithove bistvene pogoje liberalizma, povzete zgoraj, pa že ne več.) Na tako opredelitev ekonomske teorije in prakse 19. in 20. stoletja se navezuje nadaljnja enostranska, površinska namesto poglobljeno stvarna opredelitev, da zloraba narave nič ne stane in je ni treba vključiti v ceno, cena pa nastopa namesto vrednosti in je odvisna samo od razmerja med ponudbo in povpraševanjem (npr. Samuelson, 1968: 13). Če npr. cena ne vključuje skrbi in stroškov za naravno okolje, je cena pač nižja in konkurenčnost višja, a le navidezno in na kratek rok. Ali: če BDP pove, koliko rib smo ulovili, ne pove pa, ali jih je dovolj ostalo v naravi, da jih ne bo zmanjkalo, vodi v napačen sklep s podobnimi nevarnimi posledicami. In tako dalje. Tako se dogaja pogosto, ker ni etike soodvisnosti in zato ni dovolj interdisciplinarnega sodelovanja, ki bi vodilo k zadostni in potrebni celovitosti. Potrebujemo DO kot pogoj za preživetje. Sicer bomo še dalje doživljali propad zaradi nižanja cen za vsako ceno.

Specializacija brez ustvarjalnega sodelovanja torej ni ekonomična, dokler DO ni del normalnega ekonomskega modela, ki bi bil celovitejši od tistega, ki prevladuje že veliko desetletij, in prakse, ki temelji na njem – neoliberalizma. Dosedanji model ne vsebuje preprečevanja zlorabe vpliva, češ da se vse uredi optimalno kar z igro ponudbe in povpraševanja – ne glede na spregledane ali namenoma ob strani puščene (monopolne in podobno k zlorabi usmerjene) vplive in posledice. Če interdisciplinarnega sodelovanja ni dovolj, nastanejo (tudi) v IIDP pač spregledi bistvenih, a površinsko slabo opaznih vplivov in posledic, in zato navidezne namesto resničnih inovacij. Zatorej od celotnega napora ni koristi. Številni primeri le-teh iz sedanje prakse, objavljeni v javnem tisku, dokazujejo, da je DO ekonomsko nujna novost.

Tako imenovana finančna kriza 2008– se je pokazala, ko je postalo jasno, da je izumljanje vedno novih finančnih instrumentov brez resničnega kritja v materialnih gospodarskih procesih podobno, kot so drugi poskusi IIDP, podvrženo dejstvu, da samo ena od 3.000 novih zamisli postane inovacija, torej v praksi dokazano uspešen nov vir nove koristi uporabnikov. Žal je prišlo pred tem spoznanjem do očitno dolge vrste zlorab vpliva in ekonomskih zakonitosti, ki so jih izkoristili vplivni, ki so razmišljali kratkoročno in ozko, namesto z DO. Gre pač za navidezne inovacije, in zato za škodo. (Rop, 2011: v samo 12 letih je delež ameriškega bogastva v rokah samo enega odstotka Američanov porasel s 37 na 70 odstotkov; ZDA so postale »banana republika«). Fevdalni kapitalizem (Goerner idr., 2008) je empirično potrjena sodobna praksa. V ozadju bistva problema je enostranskost brez interdisciplinarnega sodelovanja, kar otežuje ali celo onemogoča sistemsko, t.j. dovolj celovito razmišljanje in obnašanje. DO je torej nujna novost.

Ta finančna kriza je, vsaj na površini, postala vir širše gospodarske krize, ko so banke pokazale medsebojno nezaupanje. Zelo so zmanjšale

medsebojno kreditiranje. S tem so, vsaj na zunaj je videti tako, prekinile gospodarske tokove. Ali bi se medsebojno nezaupanje sploh moralo in moglo pojaviti, če bi banke delovale z upoštevanjem zakona zadostne in potrebne celovitosti in etike soodvisnosti, namesto da so si nabrale tudi nekaj ali celo precej izkušenj, da niso zanesljivi partnerji, ker se ravnaajo po preveč ozkih in kratkoročnih merilih? Najbrž ne. Pomanjkanje DO v bankah kot organizacijah, namenjenih finančnemu povezovanju proizvodnih in storitvenih gospodarskih dejavnosti v družbeno gospodarstvo, se je pokazalo kot dvomljiva boniteta in nezanesljivost med poslovnimi partnerji. Povezano je bilo s premalo strokovnosti zaradi premalo medstrokovnega sodelovanja. Torej je pokazalo slabosti namesto zgleda in koristnosti ekonomike ozke specializacije, saj je po svojih posledicah zelo drago, ker je enostransko. Posledica so navidezne inovacije in zato škoda.

Za finančno in ekonomsko krizo so ljudje seveda izvedeli; le postopno se je pokazalo, da je v bistvu družbena, ne le ekonomska ali celo zgolj finančna. Postali so previdnejši; s tem so dodatno, a ne prvič, zmanjšali gospodarske tokove (Gerzema, 2010). Dojeli so, da je pač čas, da nehajo živeti oni kot posamezniki in njihove organizacije od podjetij do držav in naddržavnih skupnosti preko svojih zmožnosti in možnosti, torej od neobstoječega imetja (Štibler, 2008; Krt, 2010); Senge (2008) govori o »bubble economy«, gospodarstvu v mehurčku. Ta je zdaj vendarle tudi uradno počil. Desetletja dolgo so vlade in neoliberalni ekonomisti v imenu družbeno-gospodarskih »skupnih« interesov ljudi napeljevali v tako pretiravanje s porabo, da so s tem polnili žepe lastnikov in njihovega kroga. Torej so enostranske interese vplivnih zamešali z – neobstoječimi ali vsaj neopredeljenimi – družbenimi skupnimi, ki bi zahtevale več celovitosti in etike soodvisnosti.

Ne le to, za tako zapeljevanje ljudi v neumno ravnanje so dobivali celo Nobelove nagrade za ekonomijo. Gary Becker je bil zelo necelovit, ko je rekel: »S pravico do dela in varovanjem okolja v najnaprednejših deželah pretiravajo. Svobodna trgovina bo razbila nekaj teh skrajnosti, ker sili vsakogar, da ostane konkurenčen, ko uvaža iz dežel v razvoju« (Halimi, 2008). Becker je pomešal ceno in vrednost, pa tudi rast in razvoj, pozabil je na dolgoročne in širše učinke (Rihtarič, 2008). Tako delovanje izraža pomanjkanje celovitosti in DO. Posledica je, da gre tisto ustvarjalno rušenje, na katerega je Joseph Schumpeter opozoril človeštvo že pred veliko desetletji, zdaj skozi fazo rušenja, ki ob več ustvarjalnega sodelovanja in DO najbrž ne bi bila nujna. Bistvene odločitve bistveno vplivnih ljudi so pač nastajale brez bistvenega znanja in vednosti, ker ni bilo dovolj medstrokovnega sodelovanja, ker je manjkala etika soodvisnosti, in zato zadostna in potrebna celovitost. Teorijo sistemov kot vedo o njem in celovitem obnašanju kot svetovnemu nazoru in z metodami podprto prakso zadostne in potrebne celovitosti pa smejo razvijati in predavati le zelo redki in zelo majhnemu

delu študentov – bodočih najvplivnejših ljudi. Nujne posledice so množična navidezna celovitost, navidezne inovacije in resnična škoda.

Po analizah je sedanja svetovna gospodarska kriza posledica neoliberalnega sprevračanja liberalnega kapitalizma v njegovo nasprotje, zoper katerega je pred stoletji nastal, t.j. v monopolizmu, ki daje možnost za korist le drobnemu delu človeštva – kot v fevdalnih časih – pod zapeljivo oznako – neoliberalizem (Božičnik, 2007; Goerner idr, 2008). Pojem neo-liberalizem bi v dobesednem prevodu pomenil obnovo svobode, a le-te ni brez zadostne in potrebne celovitosti ravnanja namesto samovoljnosti in zlorabe vpliva, torej brez DO. Razmerja, da:

- je 70% bogastva v ZDA last 1 odstotka ljudi;
- je razpon narodnega dohodka na prebivalca med državami narasel od 3 : 1 okrog leta 1870 na prek 500 : 1 danes;
- živi 85% ljudi z manj kot 6 USD na dan, 1 milijarda z manj kot 1 USD na dan;
- je naravna sposobnost planeta Zemlje prenašati uničevalni stil življenja sodobne civilizacije prekoračena že več desetletij;
- je porast standarda po 2. svetovni vojni navidezen (zaradi odlaganja in kopičenja namesto kritja stroškov za vzdrževanje naravnih pogojev za življenje) in bo zato padel BDP sveta za vsaj 20% (to je večkratnik stroškov obeh svetovnih vojn skupaj), če ne ukrepa človeštvo takoj,

kažejo, da ni odpadla, ampak se okrepila zloraba vpliva (moči, oblasti) enostranskih, kratkoročnih in ozko sebičnih odločilnih ljudi (podrobneje glejte v: Božičnik, 2007; Božičnik idr, 2008; Božičnik, Mulej, 2008; Ečimović idr., 2002, 2007, 2009; Hamman idr., 2010; Krt, 2010; Mulej, 2010; Stern, 2006; Stern, 2007; itd).

Svetovna gospodarska kriza okrog 1930, kateri je sedanja (samo nekoliko in površinsko) podobna, se ni iztekla le v keynesijanske ukrepe, ampak v 2. svetovno vojno, da bi razrešila probleme, ki jih je zapustila 1. svetovna vojna. A jih ni, so tu. Ljudje so pozabili, da je podjetje orodje ljudi, in ne nad njimi. Opustili so DO glede samih sebe. Razlika od obdobja pred 70–80 leti je grozljiva perspektiva možnih posledic premalo sodelovanja: obstaja npr. veliko atomskega orožja in veliko (ob-)lastnikov ima oblast nad njim, a ne dajejo nujno prednosti DO pred enostranskostjo niti širokemu in dolgoročnemu premisleku pred ozkim in kratkoročnim. Posledice utegnejo biti še dosti hujše od škod zaradi navideznih inovacij.

Drugače rečeno: ponavlja se pomanjkanje DO, ki je uničilo sužnjeposestniško in fevdalno družbo ter ustvarilo prostor, da se uveljavita demokracija in tržno gospodarstvo, da bi teklo življenje po načelih DO. Le pravna imena in podrobnosti se razlikujejo. Zato je danes o DO veliko govora; spletna stran »Evropska unija – DO« pokaže mnogo milijonov zadetkov, stran »DO«

pa tudi. Akcij je očitno precej manj, sicer ne bi bilo krize. Dobiček (računan kratkoročno) pa še dalje uničuje dobiček (kot dolgoročno korist), ker je enostranskost bolj uveljavljena, kot sta zakon potrebne in zadostne celovitosti ter etika soodvisnosti. Posledica niso le drobne škode zaradi navideznih inovacij, ampak huda kriza, za katero pripravljen odgovor ekonomske znanosti in prakse ni viden; so pa prvi obetavni poskusi (Senge idr., 2008; Stiglitz, 2009). Neoliberalizem ga nima, a DO ga morda ponuja, je torej nujna novost, ki pa operativno še ni dovolj dognana, ker ekonomisti, ki se ukvarjajo z ekonomsko politiko in sistemom, nimajo odgovora, ki bi segal prek okvirov neoliberalne ekonomike, vključno z EU in OECD. Naši predlogi so objavljeni (Mulej, 2007; Mulej in Hrast, ur., 2010).

Poleg tega vsebino DO razumejo različno:

- Najenostavnejša vsebina je dobrotelost: je dragocena, a lahko je tudi krinka za sicer neodgovorno, enostransko obnašanje (npr. Hrast in Mulej, ur., 2010).
- EU (2001) uradno govori o štirih vsebinah DO podjetij: gre za prostovoljen konec zlorabe v odnosu podjetja do zaposlenih, drugih poslovnih partnerjev, širše družbe in naravnih pogojev za obstoj ljudi. Odločitev za prostovoljnost namesto zakonodajne prisile in svetovnega dogovora zanj žal pušča prostor za zlorabe odprt. (Morda tudi zato obvezna DO ni prodrla, ampak le prostovoljno delovanje prek meja iz zahtev zakonodaje.)
- V pravilih o poslovni odličnosti gre za več - gre za nadgradnjo njenih meril z DO (za pregled glejte: Gorenak, Mulej, 2010).
- Oboje se ujema z zapisi, ki vidijo v DO pot do več celovitosti obnašanja ljudi (Cordoba, Campbell, 2008; itd).
- Za nadaljnje avtorje je DO tudi pot do miru na svetu (Crowther, Caliyurt, 2004).
- Opredelitev po novem ISO-standardu 26000 smo že povzeli.
- (Glejte podrobneje v Božičnik idr., 2008; Cordoba idr., 2008; Crowther idr., 2004; Hrast idr., 2006, 2007, 2008, 2009, 2010; Knez-Riedl, 2000, 2002, 2003 a, b; 2004, 2006, 2007a, b; Knez-Riedl idr., 2001; Knez-Riedl, Mulej, 2001; Knez-Riedl, Hrast, 2005, 2006; Knez-Riedl idr, 2006; Mulej, 2008a; Mulej, 2010; Mulej, 2011; itd).

Če gre za DO podjetij, kot pravita definicija EU in ISO 26000, ne pa za DO ljudi z vplivom, potem gre za spregledovanje dejstva, da so podjetja orodja ljudi in da je ves ekonomski sistem - s trgov in brez njega - ustvarjen kot orodje za večanje koristi vplivnih udeležencev. DO mora torej začeti veljati za vir koristi, kar tudi je (Branson, 2009; Gorenak, Mulej, 2010; Quinn, 2006; Šarotar Žižek, Mulej, 2010; Toth, 2008; itd.).

Če ostanemo pri zgoraj povzeti opredelitvi EU (EU, 2001) in podjetju, se

pokaže, da se podjetja očitno množično bojijo prevzeti pravila DO, češ da povzročajo stroške, in tako manjšajo konkurenčnost, ko je konkurenčni pritisk zelo hud. Toda DO vodi le navidezno in kratkoročno v nekrute in neizogibne stroške (Branson, 2009; Quinn, 2006). Stroški za pošteno ravnanje preprečijo (knjigovodsko nevidne) stroške za dosti dragega, npr. za nezaupanje in njegove posledice, preverjanje bonitete/zanesljivosti, nezadovoljstvo, stavkanje, izgubo in drago ponovno pridobivanje dobrih sodelavcev in drugih poslovnih partnerjev, njihovo rutinerstvo namesto inovativnosti, revščino in bolezní (ki jih drago zdravimo, če jih ne preprečimo), popraviljanje posledic naravnih katastrof, posledic terorja in vojn (kako da so napadli nebotičnike v New Yorku in ne velike cerkve v Washingtonu D.C., če je baje šlo za versko ozadje?) itd. – in posledice vsega tega na krajši in daljši rok, neposredne in posredne (glejte podrobneje: Crowther, D., Caliyurt, ur., 2004; Hrast idr., ur., 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011; Mulej, Hrast, ur., 2010; Prosenak idr., 2008; itd).

Skratka, DO se spleča, etika soodvisnosti se spleča, enostranskost pa ne.

Krepitev DO pomeni torej IIDP vrednot in navad ljudi v smeri k etiki soodvisnosti namesto zgolj pravno, ne pa tudi ekonomsko in naravno možne neodvisnosti, ki je povezana z domišljavostjo, da so drugi od nekoga vplivnega trajno odvisni (Mulej, 2007; Potočan, Mulej, 2007a, b, c; itd.). Slednje odpira varljiv občutek oblastnikov, da zmorejo in smejo vplivni nekažnovano zlorabljeni namesto sodelovati. A zgodovina kaže, da prej ali slej izgubijo oblast, last, vpliv, privilegije in doživijo kazen za nesodelovanje. Niti konkurenčnost niti prijetno življenje/blaginja/blagostanje se – vsaj trajno – ne da graditi na enostranskosti in zlorabi, ampak z upoštevanjem DO.

Z vidika konkurenčnosti je dolgoročni družbenorazvojni proces tak, da je njeni najstarejši podlagi – lastništvu naravnih virov – sledilo investiranje v boljšo izrabo njih, njemu IIDP in njemu izpolnitev stare želje ljudi – izobilje. Slednje je tudi slepa ulica. Ko se (kot že od nekdanj) pojavi občutek ljudi, da imajo vse, kar štejejo za potrebno, izgine ambicija delati, da bi imeli več, saj potreb ni (Porter, 1990). Posledice – vse več praznega prostega časa, opijanja in drugega drogiranja ob občutku brezizhodnosti namesto ustvarjalne ambicioznosti – so vse bolj vidne. Tako se psihološki in ekonomski vidiki prepletajo, saj nihče ni zgolj ekonomski človek (James, 2007). Star ljudski rek pove, da prva generacija gara v revščini, druga živi bolje – po materialnih merilih kakovosti življenja – in nudi svojim otrokom kar največ, tako da jih razvadi z izobiljem in – hote ali nehote – doseže, da niso dovolj samostojni in ustvarjalni.

Nujna je zato – po fazi izobilja – peta faza, da ne bi propadli – faza človeka ustvarjalca, ne zgolj imetnika (Fromm, 1984), a model ni videti znan in šele nastaja (Mulej, Hrast, ur., 2010). Možnost vidimo v povezavi ustvarjanja vseh vrst, pri delu in v prostem času, etike soodvisnosti, zadostne in

potrebne celovitosti in DO. Ustvarjalnih ljudi je veliko, sicer ne bi bilo inovacij, umetnin in preživetja ob nizkih plačah (Hrast idr., 2011; Mulej idr., 2007; Mulej, Hrast, 2007, 2008; Prosenak, Mulej, 2008; Prosenak idr., 2008; Strovsky, Belyaeva, ur., 2008).

Neodgovornost ubija kot vsaka domišljavost (ki jo alkohol ali drugačna droga krepí vse do nevarnosti), a DO (podjetij) vodi v resnost in rešuje sodobno civilizacijo iz krize zlorabe vpliva. Primera Bransona (2009) in Quinna (2006) kažeta, kako prav je imel Adam Smith, ko je med pogoje za uspeh tržnega gospodarstva uvrstil preglednost poslovanja, lokalno poslovanje, obenem pa nasprotoval uvedbi takih pravnih oblik podjetja, ki ločujejo lastništvo in odgovornost, kot so družbe z omejeno obvezo in delniške družbe. Take pravne oblike uničijo bistvo »nevidne roke«, s katero trg dosega družbeno-gospodarsko optimalnost. DO pomeni vrnitev k osnovam tržnega gospodarstva, da bi se človeštvo rešilo neodgovornosti in njenih hudih posledic.

Dosedanja neodgovornost lastnikov – zlasti globalnih in zato izredno vplivnih – podjetij (kot so avtomobilska, banke itd.) in njihovih pooblaščenecv za poslovno odločanje je privedla v stanje, ki je hujše od kriz hiperprodukcije, o katerih je pred letom 1900 po takratnih izkušnjah govoril Karl Marx: ne gre zgolj za proizvodnjo za v skladišče, hkrati ko ljudje množično (v 85 %) živijo v bedi ali vsaj zelo skromno, z manj kot 6 USD na dan (Nixon, 2004). Gre tudi za tako uničevalno ravnanje z naravo in ljudmi, kakršno je zagovarjal prej omenjeni neoliberalni nobelovec Gary Becker (in žal še marsikdo). Pravzaprav to uničevanje narave pomeni uničevanje naravnih pogojev ljudi, da bi preživelí.

Torej sta način in obseg proizvodnje in potrošnje v industrijskih dveh stoletjih pot človeštva k samouničenju (podrobneje glejte v: Božičnik, 2007; Božičnik idr., 2008; Esposito, 2009; Mulej, 2010). Ne gre le za hiperprodukcijo z vidika razdelitve količin proizvodov in kupne moči, gre za uničevanje človeštva z ukrepi delčka človeštva v imenu kratkoročnih koristi majhnega delčka človeštva. Nujno je, da s pomočjo DO razvijemo več nesebičnosti iz čisto sebičnih razlogov, a to vplivnim ljudem s trenutnimi koristmi od ozkega gledanja ne ustreza. Etika soodvisnosti gradi na praksi in dojetju, da smo soodvisni, zato zmore voditi do ustvarjalnega medstrokovnega in mednarodnega sodelovanja, ne da bi se širili ali obnovili monopoli in oblast cehov. Etika neodvisnosti in odvisnosti tega ne zmoreta, ampak uničujeta.

Ni čudno torej, da (pretirano) vplivni ljudje v imenu ekonomike ozke specializacije (ali pod njeno krinko) ne dovolijo, da bi bilo več profesorjev, ki bi usposabljali za obnašanje v stilu zakona zadostne in potrebne celovitosti z uporabo tistih variant teorije sistemov, v katerih ne gre zgolj za precizen opis znotraj posamičnega vidika in ozke specializacije, ampak

za medstrokovno ustvarjalno sodelovanje (pregled nad njimi daje: François, 2004). Da s tem režejo eno od poslednjih zelenih vej, na kateri sedijo tudi sami, ne upoštevajo, kot da so res sovražniki lastnih otrok in vnukov, vsaj mlajši med njimi pa tudi sebe (Mulej, 2010).

Podobno ni čudno, da sicer pojem inovacije zajema načelno vse vsebine, v statistični praksi pa le tehnično-tehnološke. Če se človek ne more spremeniti (na bolje, kar je bistvo IIDP) – zakaj je vsaki oblasti tako pomembno, da ima vpliv na vzrode za oblikovanje vrednot/kulture/etike/norm (VKEN) od zakonodaje do šolstva in tiska oz. javnega obveščanja po vseh tehničnih sredstvih?

Prihodnost človeštva je torej odvisna od inoviranja VKEN družbe, ki jo sestavljamo ljudje sedanje civilizacije, le-to pa od intelektualnega, moralnega, socialnega in čustvenega kapitala. Vsebina intelektualnega kapitala sega (Edvinsson, 2008) daleč prek okvirov sicer nujne, a brez ostalih sestavin/virov nezadostne intelektualne lastnine, pa tudi prek okvirov izrecno vidnega kapitala intelektualnih virov, ki se dajo računovodsko zapisati. Razen njiju zajema tudi nevidni intelektualni kapital, zato spada v to vsebino sinergija človeškega, strukturnega in relacijskega kapitala (Kuntarič, 2010; Mauhler, 2010; Tropenauer, 2010; itd.). V jeziku tega prispevka to pomeni, da gre v bistvu za moč ali celo oblast omrežnega sodelovanja, v katerem teče medstrokovno ustvarjalno sodelovanje. Izvedba le-tega je seveda zapletena, a posledice niso, pač pa so zapletene posledice enostranskosti, ki izvira iz ekonomike ozke specializacije brez hkratnega ustvarjalnega sodelovanja specialistov, skladnega z zakonom zadostne in potrebne celovitosti in etike soodvisnosti, torej iz pretirane specializacije. Na slednjo je opozoril že Bertalanffy (1968, izdaja 1979, VII), saj je prav zoper njo ustvaril svojo Splošno teorijo sistemov. Odziv na to je lepo povzel Davidson (1983) z naslovom knjige o Bertalanffiju: sistemsko obnašanje je žal nesprejeta logika (the uncommon sense). Zdaj znova vidimo, da je imel prav Bertalanffy, ne pa neoliberalni ekonomisti čikaške šole, ki so nasprotovali skrbi za skupne interese in so s tem kapitalizem spremenili v varianto monopolov – fevdalizma, v enostransko namesto celovito in sodelovalno družbo. Zopet smo pri DO kot pogoj za preživetje.

Vredno bi bilo torej uporabiti vsa sredstva vplivanja na javnost za razvoj DO. To je sicer zapleteno, a alternativa ima še bolj zapletene posledice – veliko nevarnost tretje in najbrž zadnje svetovne vojne v zgodovini človeštva, saj je atomskega orožja ogromno in je znano, kje je zemeljska skorja nad tekočo vrelo magmo najtanjša. Če se zadetek zgodi tam, je v zelo kratkem času konec razmer na planetu Zemlji, v katerih ljudje zmorejo živeti.

Skratka: kriza, ki je izbruhnila v letu 2008 z oznako finančna kriza, posledica navideznih namesto resničnih inovacij bančnikov in finančnikov ter zloma navidezno uspešnega trga nepremičnih v ZDA, se zdaj kaže kot

mного globlja. Žal je v javnem tisku mogoče najti dosti več enostranskih odzivov kot takih, ki bi ustrezali zakonu zadostne in potrebne celovitosti Muleja in Kajzerja (1998), ki pomeni aplikativno dopolnitev Mulejevega pojma »dialektični sistem« (Mulej, 1974, in kasneje): »da ne bi spregledali česa bistvenega, moramo zajeti vse bistvene vidike in odnose med njimi v sinergijsko celoto, imenovano (dialektični) sistem«.

Pogled na Slovenijo v luči družbene odgovornosti (DO)

Najlažje dobimo vsaj približno sliko, kakšen je odnos slovenskih podjetij do DO, če se vprašamo, kolikšen odstotek se jih je v zadnjih letih prijavil na natečaje za nagrade, ki so blizu DO. Najbližje je seveda HORUS, ki je v dveh letih doživel 20 (dvajset) prijav. Dokaj blizu so tudi Zlata nit, Družini prijazno podjetje in podobne nagrade, za katere so pogoji iz razpisa manj zahtevni kot za HORUS. Število prijav je večje, v celoti nekaj sto. Toda podjetij vseh velikosti je precej prek 100.000. To pomeni, da je kandidiralo nekaj tisočink, vsekakor manj kot en odstotek. To ni nujno natančna slika stvarnosti: dobra podjetja so najbrž vsa družbeno odgovorna, sicer je poslovanje predrago, pravi odlična poznavalka slovenskega in mednarodnega gospodarstva mag. Tatjana Fink iz Trima Trebnje (ustno).

Sliko o drugih dobimo, če pogledamo, kako so se vlade in podjetja očitno predolgo uspravale z navidezno dobrimi rezultati poslovanja, zlasti izvoznega in tistega v gradbeništvu. Tudi to je znamenje, da je enostranskost krepko prevladovala nad zadostno in potrebno celovitostjo, enako tudi kratkoročnost nad dolgoročnostjo meril pri političnem in poslovnem odločanju.

Zakaj je tako?

Slovenija je v času Kraljevine in »socialistične« Jugoslavije preživljala, gospodarsko-razvojno gledano, svoj prvi dvegeneracijski cikel, dolg približno 70 let povsod; v njem se prenavljajo prevladujoče vrednote na poti iz predindustrijske v sodobno družbo. ZDA so preživljale vsebinsko podoben cikel od svoje državljanske vojne v 60. letih 19. stoletja do velike depresije v 30. letih prejšnjega stoletja. Za zahodno Evropo velja nekaj podobnega. Na obeh celinah:

- se je v takem obdobju praznila vas, da sta se širili urbanizacija in industrializacija (z elektrifikacijo);
- je na mesto predindustrijske vaške solidarnosti (ki jo je Titova varianta socializma uzakonila z izredno močno socialno državo vse do pretiravanja) stopil individualizem;
- je na mesto vaškega sodelovanja stopilo konkuriranje;

- je na mesto silno počasnega gospodarskega razvoja (po tri odstotke rasti BDP-ja na tisočletje na svetu pred letom 1820) stopil silno hiter (5500% v slabih dveh stoletjih; v dve generacijskem ciklu po 2. svetovni vojni je ljudi 2,5-krat več in porabili smo 7-krat več narave);
- je na mesto lokalnega uničevanja naravnih pogojev za obstoj človeštva stopilo globalno;
- je na mesto tlačanske podrejenosti stopila odvisnost nepodjetnih od zaposlitve in s tem od delodajalcev;
- je na mesto fevdalne gosposke stopila gospodarsko-lastniška in vladarsko-državna z navidezno demokracijo, omejeno na odločanje z volitvami vsakih nekaj let (v katerem ima moč množice bistveno večjo vlogo kot moč celovitega namesto enostranskega dokaza, argument, t. j. prepis s preglasovanjem, pa bistveno večjo vlogo od celovitosti namenjenega sodelovanja na osnovi etike soodvisnosti specialistov);
- je na mesto skromnosti življenja stopilo potrošništvo s kupovanjem prek realnih potreb in z razkazovanjem pred drugimi namesto pred samimi seboj – tako da je nekdanja razvada postala redna navada, katere naravne razmere ne prenesejo več;
- itd.

Iz takega spleta procesov je nastala tudi v Sloveniji iluzija, da:

- ima posameznik v odnosu do organizacije, kateri pripada, in do države, kateri pripada, obakrat kot del skupnosti, še vedno pravico do neodgovornosti, saj je del skupnosti zato, da drugi rešujejo njegove probleme namesto njega, on pa ima pravico do koristi ne glede na svoj prispevek skupnosti;
- je življenje nenehno zgolj boljše po materialnih merilih in pravici živeti dobro ne glede na stopnjo lastne ustvarjalnosti, krize pa niso možne, saj vse od druge svetovne vojne neke resne krize, primerljive z obdobjem obeh svetovnih vojn in velike depresije med njima, v Evropi vseh skoraj 70 let po 1914–1945 ni bilo;
- je za življenje dovolj, če velika večina ljudi ni inovativna, IIDP pa so celo nadležni, zato »naj se z njimi ukvarjajo drugi, nam pa zagotovijo dobre učinke teh procesov brez slabih«;
- ipd.

Iz takih svetovnih procesov je izšla tudi v Sloveniji, ki ima 99% podjetij v kategorijah mikro, malih in srednjih, med proizvodnimi pa vsaj 80% proizvajalcev polizdelkov za potrebe tujih finalistov, normalna, velika, a za mnoge žal presenetljiva gospodarska kriza. Razgalila je desetletja prevlade monopolizma in enostranskosti namesto celovitosti, čemur se je reklo in se še reče popoln trg kot nevidna roka, ki po teoriji neoliberalne ekonomike

sam rešuje vse skupne probleme spotoma, neposredno pa se omejuje vsak na zadovoljevanje lastnih potreb, kakor jih pač dojema, šteje za pomembne in zmore zadovoljevati. Simptomatično je, da hkrati nastaja teorija nepopolnega trga, mešanje lastništva podjetij s podjetnostjo in odmikanje od pogojev za liberalno ekonomiko, katere je predvideval A. Smith.

Iz skicirano prikazanih procesov je izšla tudi maksima, da moramo kot človeštvo s pomočjo IIDP nenehno zniževati stroške, kar ne bi bilo narobe, če ne bi šlo za »zniževanje cen za vsako ceno«. Le-to konkretno pomeni kopičenje nekritih stroškov za nujno obnovo naravnih pogojev za življenje, za preživljanje vse več (bolj ali manj) nekoristno zaposlenih in vse več brezposelnih, za preveč transporta namesto lokalne proizvodnje in uporabe izdelkov, vključno s prehranskimi, za nekrito primanjkljaje in dolgove državne blagajne.

»Lonec pač hodi toliko časa k studentu, dokler se ne razbije.« Senge idr. (2008) zelo smiselno govorijo o »bubble economy«.

Kriza, ki je pridrla na dan kot skrajna in – brez DO najbrž dolgotrajna – kriza hiperprodukcije je pokazala, da je vse svetovno gospodarsko in družbeno življenje na trhlih nogah težkih nebotičnikov, zgrajenih v močvirju namesto na trdni živi skali.

Skratka, Slovenija je v primerjavi z drugimi predeli sveta nekaj posebnega samo delno:

- Slovenija je izgubila v štirih valovih veliko večino podjetnega dela prebivalstva in ni zmogla postati pozitivno podjetniška družba (po ameriški državljanski vojni v slabega pol stoletja do 1. svetovne vojne je emigriralo 20% Slovencev; v času Kraljevine Jugoslavije uvoženi podjetniki so emigrirali ob 2. svetovni vojni; podjetni ljudje so v tretjem valu emigrirali po letu 1960, ko se je odprla meja za odhod na delovna mesta v zahodni Evropi, v času samostojne Slovenije pa emigrirajo intelektualci).
- Slovenija je prvič v vsej zgodovini svojega prebivalstva občutila moč trga kot selekcijskega mehanizma za razlikovanje inovativnih od zgolj pridnih šele v dveh desetletjih samostojne Slovenije, zahodni ljudje Evrope in Severne Amerike pa imajo za seboj dva dvegeneracijska cikla uveljavljanja podjetniške družbe.
- Slovenija zato še vedno niha – v prevladujočih vrednotah, kulturi, etiki in normah – med predindustrijsko solidarnostjo (ki je v času Kraljevine živela, ker je velika večina ljudi živela vaško, v času Titovega »socializma« pa kot sociala, ki je selila ljudi v industrijo in v mesta – v Sloveniji v mesteca) in sodobno zahodno podjetnostjo, seveda povezano po doseданji izkušnji s sebičnostjo, katero – načelno – krotita tržna in politična konkurenca ter pravna država, usmerjena v podporo za poštenost namesto za pristranskost.
- Slovenija nima dovolj pravkar omenjenih treh pogojev in se zato načelo

tržnega gospodarstva ne uresničuje, ampak se uresničuje fevdalni kapitalizem kot tudi drugod.

- Ljudje se takemu procesu, vrednemu gospodarsko-razvojnih pričakovanj, vključno z mnogimi najbolj glasnimi in vplivnimi ekonomisti, čudijo, kot da neoliberalizem ni še več uničil, kot je dal, četudi je dal veliko, a navidezna napredka, poti iz povzročene slepe ulice pa ne ponuja.

Ljudje so množično presenečeni, podobno kot še ne odrasel pubertetnik, katerega pošljejo starši v samostojnost, namesto da mu še dalje dajejo pravico do infantilnosti in neodgovornosti s popolno oskrbo brez njegovega lastnega napora. (»Nam je šlo slabo, dajmo svojim otrokom več«. Pri tem ta »več« ne pomeni več sposobnosti za samostojnost, ampak nasprotno, za brezbriznost.)

Namesto tega, pravijo mnogi, hočemo bolj pravično družbo. Toda je to:

- ali pravičnost po logiki enakih želodcev,
- ali pravičnost po logiki enakosti pred zakonom, ki izmed treh gesel kapitalistične, t.j. podjetniške družbe – enakost, bratstvo, svoboda – uresničuje samo enakost možnosti in formalno pravno enakost; ne uresničuje praktične pravne in ekonomske enakosti, bratstva v obliki solidarnosti neke zmerne oblike, omejene na le tiste, ki so iz naravnih razlogov potrebni podpore, ne iz razvajenosti (ki nastaja v družbi izobilja nujno in je slepa ulica), torej na otroke, matere in očete dojenčkov, bolnike, onemogle, invalide; tako ne uresničuje jasne opredelitve, kaj pomeni svoboda pravno, ekonomsko, sociološko, socialno-antropološko,
- ali pravičnost po logiki stimuliranja za celovitost, etiko soodvisnosti in inovativnost ter vse druge vsebine ustvarjalnosti od vrtičkov do vrhunске znanosti in umetnosti,
- ali kaj nadaljnjega?

Blagostanje je nadaljnji pogosto omenjen bistven pojem. Znova se postavlja podobna dilema: je to:

- materialno in duhovno blagostanje, za katera poskrbijo drugi kot doslej ali
- tako, za katerega poskrbi vsak sam zase po individualističnih načelih nenehne in izključne konkurenčne vojne, ne le bitke, ali
- tako, ki kot osrednje lastnosti vsebuje družbeno odgovornost, kot jo opredeljuje ISO 26000. Brž ko je osnova soodvisnost, vidimo povezavo s poštenostjo namesto zlorabe, kar vidimo tudi v dokumentih o družbeni odgovornosti, ki sta jih v zadnjem desetletju objavili OZN in EU.

Upamo, da tudi drugi hočejo blagostanje, povezano z uresničevanjem ISO 26000. Ni pa to povsem zanesljivo, sicer izdaja ISO 26000 in

predhodnih dokumentov OZN in EU sploh ne bi bila potrebna, še manj pa bi bilo potrebno šteti družbeno odgovornost za odnos poštenosti brez zlorabe, »ki sega preko pravnih predpisov«. Po ISO 26000 se ni mogoče certificirati, kar krepi njegovo neobveznost.

Uveljavljanje prakse blagostanja z družbeno odgovornostjo – to je prava varianta.

Kako bomo to dosegli? Vidimo štiri osnovne smeri ukrepanja:

1. Kot občani dojamemo in prakticiramo, da je smiselno, da kot kupci dajemo prednost potrebam (need) pred razkazovanjem pohlepa (greed); kadar kupujemo, pa dajemo prednost dobaviteljem, ki najbolj jasno izkazujejo družbeno odgovornost. Oboje se je v ZDA začelo z zelo močno stopnjo rasti pojavljati že pred letom 2008.
2. Kot organizacije – podjetja in druge – dojamemo in prakticiramo, da je smiselno šteti družbeno odgovornost za človeško lastnost in poslovno strategijo, ki preprečuje ali vsaj zmanjšuje stroške, katere povzročata nezadovoljstvo ljudi (v obliki vidnih in belih stavk, odpovedovanja in nesolidnosti glede poslovnih pogodb ter iskanja novih dobaviteljev in odjemalcev, družbenih odporov, uporov, nemirov vse do mednarodnega terorizma ipd.) in nezdravo naravno okolje (v obliki potrebe po sanaciji narave in zdravljenju ipd.).
3. Kot država dojamemo in prakticiramo, da je javni sektor kot celota največji kupec in zato ima možnost v svoje nabavne pogoje vključiti zahtevo in neogiben pogoj, da kateri koli organizaciji iz javnega sektorja (od vrtcev preko državne uprave do vojske itd.) smejo dobavljati samo tisti, ki dokažejo, da tvorijo vrh v kombinaciji (1) družbene odgovornosti, (2) inovativne prakse, izkazane z vrhunsko poslovno odličnostjo in popolno kakovostjo ponudbe ter poslovne prakse v notranjih in zunanjih odnosih, vse do »sistemske kakovosti«, ki vsebuje splet primerne cene, plač, skladov za nadaljnji razvoj, tehnične in komercialne kakovosti, inovativnost vse do edinstvenosti ponudbe, primerne izbire, sonaravne trajnostne skrbi za naravno okolje in drugih vsebin družbene odgovornosti, (3) doseganja enakih lastnosti pri svojih dobaviteljih in njihovi skrbi za enake lastnosti njihovih dobaviteljev.
4. Kot člani mednarodne skupnosti dojamemo in prakticiramo trud, da poleg mednarodnega prava, ki v resnici ni obvezno, ampak dogovorno, in torej ni zares pravo s prisilno močjo, zlasti v odnosih do multinacionalnih podjetij, svetovnega miru in temeljnih človeških pravic, ali celo zgolj v teh treh tematikah, nastane svetovna demokracija, vključno s svetovno vlado, omejeno nanje in nič več.

Sklepna spoznanja

V sodobnih razmerah smo ljudje obsojeni na IIDP, da bi bili konkurenčni, izboljšali kakovost svojega (delovnega in siceršnjega) življenja, razrešili nakopičene probleme okoljskih pogojev za naše preživetje, ki jih doslej nis(m)o znali, zmogli ali hoteli razrešiti. Take problematike nihče ne zmore obravnavati uspešno sam, to bi bil poskus brez DO in bi vodil v navidezno razreševanje problemov. Ustvarjalno sodelovanje, zlasti medstrokovno, je bistveno bolj obetavna pot iz sedanje krize. V njem ni nihče nepotreben, nihče edini zadosten, nihče edini zveličaven, še manj samozadosten, ker so problemi redko rešljivi znotraj ene stroke/izkušnje. Kazalo bi se več ukvarjati z ekonomiko ustvarjalnega sodelovanja. Morda bi ga potem lažje uvedli v prakso mnogih – z novimi VKEN, za katere je značilna DO. DO je torej nujna novost.

LITERATURA

- Bausch, K. C. (2010): *Body Wisdom. Interplay of Body and Ego. Ongoing Emergence*, Riverdale, GA.
- Bertalanffy, L. v. (1968, edition 1979): *General Systems Theory. Foundations, Development, Applications. Revised Edition. Sixth Printing.* Braziller, New York.
- Božičnik, S. (2007): *Dialektično sistemski model inoviranja krmiljenja sonaravnega razvoja cestnega prometa*. Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Božičnik, S., Ećimović, T. Mulej, M., editors (2008): *Sustainable future, requisite holism, and social responsibility*. ANSTED University, Penang in cooperation with SEM Institute for climate change, Korte, and IRDO Institute for Development of Social Responsibility, Maribor. On CD. Dostopno na: www.institut.climatechange.si
- Božičnik, S., Mulej, M. (2010): *Corporate social responsibility and requisite holism – supported by tradable permits*. *Syst. res. behav. sci.*, 2010, vol. 27, iss. 1, str. 23–35.
- Branson, R. (2009, v intervjuju D. Sheffa): *Richard Branson. Playboy*, januar, 47–53.
- Cordoba, J.-R., and Campbell, T. guest editors (2008): *System Thinking and Corporate Social Responsibility*. *Systems Research and Behavioral Science*. May–June. 25, 3, 359–437. Special Issue.
- Crowther, D., Barry, D. M., Sankar, A., Goh, K. G, in Ortiz Martinez, E. (2004), *S.R.W. Social Responsibility World of RecordPedia 2004*, Ansted Service Center (Ansted University Asia Regional Service Center), Penang.
- Crowther, D., and Caliyut, K. T. (editors) (2004): *Stakeholders and Social Responsibility*, ANSTED University, Penang.
- Davidson, M. (1983): *Uncommon Sense. The Life and Thought of Ludwig von Bertalanffy, Father of General Systems Theory*. Los Angeles. J. P. Tarcher, Inc.
- Derickson, R., Long, K. S., Gordon, V. S., Tana, A., Tremblay, W. (2010): *Coyotes*,

- Jazz, and Creative Teams: Facing and Seeking Variance. In: Trapp, R., editor, EMCSR, Proceedings of the 20th European Meeting on Cybernetics and Systems Research. Austrian Society for Cybernetics, Vienna.
- Ecimovic, T., editor (2008): Proceedings of the 20th WACRA Conference. www.institut-climatechange.si
- Ecimović, T., Mulej, M. (2008): The climate change system - introduction = Uvod v sistem klimatskih, podnebnih sprememb: the book in Slovenian and English on: knjiga v slovenščini in angleščini o: Penang (Malaysia): ANSTED University, Ansted Service Centre; Korte; Izola; = Isola: SEM, Institute for Climate Change; Maribor: IRDO - Institute for Development of Social Responsibility: = IRDO - Inštitut za razvoj družbene odgovornosti.
- Ecimovic, T., Mulej, M., Mayur, M. (eds.) (2002): System Thinking and Climate Change System. SEM, Korte.
- Ecimovic, T. (et al.) (2007): Sustainable (Development) Future of Mankind. SEM, Korte.
- Edvinsson, L. (2008): Knowledge Navigation and Futurizing Some Perspectives and Tools. Kot pri Božičnik, Mulej (ustno, ni v zborniku). Glejte tudi: www.leif.edvinsson@unic.net; www.futurecenters.eu; www.smm.ki.se; www.the-new-club-of-paris.org; www.mindlabs.dk; www.incas.europe.org; www.wici-ww.worldici.com; www.eyffas.com;))
- Esposito, M. (2009): Put Your Corporate Social Responsibility Act Together! Tate Publishing, Mustang.
- Estulin, D. (2008): Skupina Bilderberg - Gospodarji globaliziranega sveta. Ciceron, Mengeš.
- EU (2001): Green Paper on Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility. EU, Brussels.
- EU (2004): Innovation Management and the Knowledge-Driven Economy. EU, Brussels.
- EU (2006a): Commission of the European Communities: Implementing the partnership for growth and jobs: Making Europe a pole of excellence on corporate social responsibility, Com (2006).
- EU (2006b): CSR Europe (2006): A European Roadmap for Business Towards sustainable and competitive enterprise.
- Fištravec, A., Naterer, A., ur. (2010): Subkulture; prispevki za kritiko in analizo družbenih gibanj IX. Subkulturni azil, Maribor.
- Fleissner, P., and Wanek, N. editors (2008), Bruchstücke: kritische Ansätze zu Politik und Ökonomie im globalisierten Kapitalismus: Materialien zu Ringvorlesung, Sommersemester 2008, Universität Wien, Wien.
- François, C., ed. (2004): International Encyclopedia of Systems and Cybernetics. 2nd edition. K. G. Saur Verlag. Muenchen.
- Fromm, E. (2004): Imeti ali biti. Vale Novak, Ljubljana.
- Gerzema, J. (2010): The Power of the Post-recession Consumer: strategy + business. <http://www.strategy-business.com/article/00054?pg=all&tid=27782251>. Brano 10. januarja 2011.
- Goerner, S., Dyck, G., Lagerroos, D. (2008): The New Science of Sustainability. TCCS, Chapel Hill, N.C.

- Gorenak, Š., Mulej, M. (2010): Upravljanje popolne odgovornosti kot pot do celovitega vodenja podjetja = Total responsibility management (TRM) as an approach toward holistic business management. *Naše gospodarstvo*, 56, 1-2: 22-31.
- Halimi, S. (2008): Misлити nemisljivo. *Monde diplomatique v slovenščini*, 4. nov., 1.
- Hamman, J., Ecimovic, T., Mulej, M. (2010): Zum Klimawandel. Eine wissenschaftliche Einführung. SEM Institute for Climate Change, Korte.
- Hrast, A., Mulej, M., Knez-Riedl, J. (ur.) (2006): »Družbena odgovornost in izzivi časa 2006«. Zbornik prispevkov 1. konference, IRDO, Maribor, 6. 6. 2006.
- Hrast, A., Mulej, M., Knez-Riedl, J., Vrana, T. (ur.) (2007): »Družbena odgovornost in izzivi časa 2007 - »Vloga menedžerjev pri razvoju družbene odgovornosti v pridobitnih in nepridobitnih dejavnostih«. Zbornik prispevkov 2. mednarodne konference, IRDO, Maribor, 7. in 8. 6. 2007.
- Hrast, A., Mulej, M., (ur.) (2008): »Družbena odgovornost in izzivi časa 2008: »Prispevki družbene odgovornosti k dolgoročni uspešnosti vseh udeležencev na trgu«. Zbornik prispevkov 3. mednarodne konference, IRDO, Maribor, 5. in 6. 6. 2008.
- Hrast, A., Mulej, M., (ur.) (2009): »Družbena odgovornost in izzivi časa 2009: Delo - most za sodelovanje: odnosi do zaposlenih in različnih starostnih generacij«. Zbornik prispevkov 4. mednarodne konference, IRDO, Maribor, 3. in 4. 6. 2009.
- Hrast, A., Mulej, M., (ur.) (2010): »Družbena odgovornost in izzivi časa 2010: Narava in človek«. Zbornik prispevkov 5. mednarodne konference, IRDO, Maribor, 10. do 12. 3. 2011.
- Hrast, A., Kojc, S., Fištravec, A., Mulej, M., Naterer, A. (ur.) (2011): »Družbena odgovornost in izzivi časa 2011: Mladi v presečišču svetovnih sprememb«. Zbornik prispevkov 6. mednarodne konference, IRDO, Maribor, 11. in 12. 3. 2011.
- ISO 2010: ISO 26000; http://www.iso.org/iso/discovering_iso_26000.pdf
- James, O. (2007): *Affluenza - a contagious middle class virus causing depression, anxiety, addiction and ennui*. Random House, London.
- Kidd, J. (2008): *Organizational Learning. Culture and the Tragedy of Commons in China*. V: KSS2008 & KMAP 2008 - The 4th Asia-Pacific International Conference on Knowledge management, jointly with The 9th International Symposium on Knowledge and Systems Sciences. Organized by: School of Business Administration, South China University of Technology, Guangzhou, Institute of Systems Engineering, Dailan University of Technology, Knowledge Management Research Centre, The Hong Kong Polytechnic University, Hong Kong, 11.-12. december, v Guangzhouju.
- Knez Riedl, J. (2007a): Kako DOP povečuje konkurenčnost. V: Projekt CSR - Code to Smart Reality, Maribor: GZS OZ Maribor.
- Knez-Riedl, J. (2000): Pojmovanje in presojanje bonitete podjetja. Zbirka Srebrna knjiga, 15. Ljubljana: Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenije.
- Knez-Riedl, J. (2002): Družbena odgovornost malih in srednje velikih podjetij. V: Rebernik, M. idr., Slovenski podjetniški observatorij 2002, 2. del, 91-112.
- Knez-Riedl, J. (2003a): Corporate social responsibility and communication with external community = Korporacijska društvena odgovornost i komuniciranje sa vanjskim okruženjem. *Informatologia* 36 (3): 166-172.
- Knez-Riedl, J. (2003b): Social responsibility of a family business. *MER, Rev. manag. razvoj*, 5, 2: 90-99

- Knez-Riedl, J. (2004): Slovenian SMEs: from the environmental responsibility to corporate social responsibility. V: *An enterprise odyssey: building competitive advantage*, ur. S. K. Sharma. Zagreb International Review of Economics & Business: 127–139.
- Knez-Riedl, J. (2006a): Družbena odgovornost in univerza. V: Hrast, A. idr., omenjeno tu.
- Knez-Riedl, J. (2007b): Družbena odgovornost podjetja in evropski strateški dokumenti, Projekt CSR – Code to Smart Reality. Maribor: GZS OZ Maribor.
- Knez-Riedl, J., in A. Hrast (2005): Innovation in the context of the corporate social responsibility (CSR). V: *Proceedings of The WOSC 13th International Congress of Cybernetics and Systems*, 6–10 July, 2005, ur. N. Bulz, N., M. Stoica, M. Mulej, A. Grigorescu, R. G. Dyck, B. Likar, D. Trček, L. Si-Feng, T. A. Medvedeva, V. Potočan, R. Vallée, E. Jiménez-López, S. S. Lebe in M. Schwaninger. Maribor: Faculty of Economics and Business: 45–54.
- Knez-Riedl, J., in A. Hrast (2006b): Managing corporate social responsibility (CSR): a case of multiple benefits of socially responsible behaviour of a firm. V: *Cybernetics and systems 2006: proceedings of the Eighteenth European Meeting on Cybernetics and Systems Research*, ur. R. Trappl. Vienna: Austrian Society for Cybernetic Studies, 405–409.
- Knez-Riedl, J., in M. Mulej (2001): Developing a Sustainable/Holistic Firm. V: *18th International Conference of WACRA Europe*, Vienna/Krems, Austria: Sustainable development through research and learning: the book of abstracts, ur. T. Ečimovič. Komenda: SEM Institute for Climate Change.
- Knez-Riedl, J., M. Mulej in R. G. Dyck (2006): Corporate Social Responsibility from the Viewpoint of Systems Thinking. *Kybernetes* 35 (3/4): 441–460.
- Knez-Riedl, J., M. Mulej in Z. Ženko (2001): Approaching sustainable enterprise. V: *Sustainable development and global community*, ur. G. E. Lasker in K. Hiwaki. Windsor (Can.): International Institute for Advanced Studies in Systems Research and Cybernetics.
- Knez-Riedl, J., Mulej, M., and Dyck, R. G. (2006): Corporate Social Responsibility from the Viewpoint of Systems Thinking, *Kybernetes*; 35, 3/4: 441–460.
- Krt, H. (2010): Neizprosnost pohlepa. *Gorenjski glas*, Kranj.
- Kuntarič, A. (2010): Sozialkapital als Einflussfaktor für den Erfolg von Gründungsunternehmen – Eine empirische Analyse slowenischer Gründungsunternehmen. Univerza v Celovcu, Celovec.
- Martin, G., Murphy, P (eds.) (2009): *Proc. of 12th International Conference of International Philosophers for Peace*. International Philosophers for Peace Society, Nainital.
- Mauhler, N. (2010): Inovativna družbena odgovornost podjetja kot inovativen odgovor na družbeno problematiko in pričakovanja družbe. Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Maribor.
- Mulej, M. (1974): Dialektična teorija sistemov (in Slovene). *Naše gospodarstvo*, 21, 3–4: 207–212.
- Mulej, M. (2007): *Inoviranje navad države in manjših podjetij*. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za management.

- Mulej, M. (2010): [Five books review: stop hating your children and grandchildren] Syst. res. behav. sci., 2010, 27, 1. Untitled book review.
- Mulej, M. (2008a): Družbena odgovornost in ekonomska teorija Adama Smitha. V: Kaker, M. (2008): Zbornik srečanja Inštituta za meroslovje in kakovost, Ljubljana, v Novem mestu, 18. 9.
- Mulej, M. (2008b): Invention and Innovation – Basic Knowledge. Neobjavljeno predavanje 15. 12. 2008, SCUT, South China University of Technology, School of Business, GuangZhou. Gradivo dostopno na internetu te univerze.
- Mulej, M. (2011): Socially Responsible Entrepreneurship and Business Ethics. Gradivo za delavnico KEN 2011, Knowledge Economy Forum, V Gradcu 21. 4. 2011 in v Mariboru, 6.–7. 6. 2011. SBRA Slovenian Business and Research Association, Bruselj.
- Mulej, M., A. Hrast. (2007): Menedžerji – dovolj celoviti ali družbeno neodgovorni? V: Zbornik posvetovanja, Planet GV, Ljubljana.
- Mulej, M., in A. Hrast (2008): Družbena odgovornost podjetij. V: Skupaj smo močnejši, Zbornik 2. konference nevladnih organizacij Podravja. Regionalno stičišče Podravja: 41–52.
- Mulej, M., Hrast, A., urednika (2010): Eseji o družbeni odgovornosti. [Zbirka Družbena odgovornost]. IRDO Inštitut za razvoj družbene odgovornosti, Maribor, ECPD Slovenija, Ljubljana, Ypsilon, Ljubljana.
- Mulej, M., Kajzer, S. (1998): Ethic of interdependence and the law of requisite holism. In: Proc. of STIQE '98, ISRUM, Maribor: 56–67.
- Mulej, M. Prosenak, D. (2007): Society and Economy of Social Responsibility. In: Hrast, Mulej, Knez-Riedl, (eds.) – referenced here.
- Mulej, M., and co-authors (pred izidom): Dialectical Systems Thinking and the Law of Requisite Holism. ISCE Publishing, Goodyear, Arizona.
- Mulej, M., Ženko, Z. (2011): Invention – innovation diffusion process (IIDP) as a basis for realization of potential of the cultural and material development. V: Zbornik Conference on Socio-cybernetics, junij.
- Nakamori, Y. (2010): Systems thinking in the knowledge-based society. V: Gu, J., Xu, J., editors: Proceedings of the 2010 General Assembly of International Academy of Systems and Cybernetic Sciences. International Federation for Systems Research (IFSR) and International Academy of Systems and Cybernetic Sciences. Chengdu, P. R. China.
- Nedelko, Z. (2011): Kako izboljšati inovativnost kot vrednoto managementa v tranziciji. Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Maribor.
- Nixon, B. (2004): Speaking Plainly – A New Agenda for the 21st Century. In: Crowther, D., and Caliyut, K. T., editors (2004a): Stakeholders and Social Responsibility. ANSTED University, Penang.
- Porter, M. (1990): The Competitive Advantage of Nations. Basics Books, New York.
- Potočan, V., Mulej, M. (2007): Transition into an Innovative Enterprise. University of Maribor, Faculty of Economics and Business, Maribor.
- Potočan, V., Mulej, M. (2007a): Ethics of a Sustainable Enterprise and the Need for it. Syst. pract. action res., vol. 20, no. 2: [127] –140.
- Potočan, V., Mulej, M. (2007b): Družbena odgovornost trajnostnega podjetja. Organizacija (Kranj), 40, 5: A129-A133.

- Potočan, V., Mulej, M. (2007c): Business ethics between interest base and normative approaches in the light of requisite holism. *Global business & economics anthology*, [3] 2: 423–433.
- Prosenak, D., M. Mulej in B. Snoj (2008). A requisitely holistic approach to marketing in terms of social well-being. *Kybernetes* 37 (9/10): 1508–1529.
- Prosenak, D., Mulej, M. (2008): O celovitosti in uporabnosti obstoječega koncepta družbene odgovornosti poslovanja. *Naše gospodarstvo*, 54, 1: 10–21.
- Quinn, F. (2006): *Growing the Customer*. O'Brien Press, Dublin.
- Rihtarič, M. (2008): Kopičenje kapitala ne rešuje problema. *Večer*, 22 Nov: 48.
- (2011): Rop – zločin našega časa. *TV Slovenia I*, 08. marec (Izvirni dokumentarec: »Robbery – The Crime of our Time«, ZDA, 2009).
- Roubini, N. (2010): Vstajenje Gordona Gekka. *Finance*, 18. 8., št. 159: 10.
- Samuelson, P. A. (1968): *Ekonomika. Tehnika sodobne ekonomske analize*. Cankarjeva založba, Ljubljana
- Senge, P., Smith, B., Kruschwitz, N., Lau, J., Schley, S. (2008): *The Necessary Revolution. How Individuals and Organizations Are Working Together to Create a Sustainable World*. Doubleday, New York, London, Toronto, Sydney, Auckland.
- Smith, A. (2010): Bogastvo narodov. Raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov. *Studia humanitatis*, Ljubljana.
- Steiner, G. (2011): *Das Planetenmodell der kollaborativen Kreativität. Systemisch-kreatives Problemlösen für komplexe Herausforderungen*. Gabler, Wiesbaden.
- Stern, N. (2006): The economics of climate change [online]. Available at: http://www.hmtreasury.gov.uk/independent_reviews.
- Stern, N. (2007): Special Report. *Research*eu*, 52, 2: 14–15.
- Stiglitz, J. (2009): *Towards a better measure of well-being*. Commission, Paris.
- Strovsky, L. E., Belyaeva, Zh. S., editors (2008): *Proceedings of the conference 'The Fusion of Economic Culture in the context of Market Economy'*, Faculty of International economics and management, Technical University named for Boris Yelcin, Yekaterinburg.
- Šarotar Žižek, S., Mulej, M. (2010a): Družbena odgovornost na temelju zadostne in potrebne celovitosti posameznikov ter njihovega blagostanja – možen odgovor na finančno, gospodarsko in družbeno krizo iz leta 2008. *Naše gospodarstvo*, 56, 3/4: 19–32.
- Štibler, F. (2008): *Svetovna kriza in Slovenci. Kako jo preživeti?* Založba ZRC, Ljubljana.
- Thorpe, S. (2003): *Vsak je lahko Einstein*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Toth, G. (2008): *Resnično odgovorno podjetje*. GV, Ljubljana.
- Tropenauer, M. (2010): *Celovito vodenje znanjskih delavcev v inovativnem proizvodnem podjetju*. Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Maribor.
- Zgonik, A. (2011): *Odvisnost od nakupovanja*. Delo, 25 January: 19.
- Ženko, Z. (1999): *Comparative Analysis of Management Models of Japan, USA, and Europe*. University of Maribor, Faculty of Economics and Business, Maribor.